

2019 YILI BULGULARINA GÖRE HATAY - HASSA MEZAR TAŞLARINDA DAMGALAR VE DAMGA BENZERİ İŞARETLER*

F. Mine TEMİZ

Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Hatay, Türkiye
temizmine5@gmail.com
Orcid ID: 0000-0003-1874-3606

Servet ÖZKAN

Arş. Gör. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay, Türkiye
cayanservet@gmail.com
Orcid ID: 0000-0002-7113-9136

Makale Geliş Tarihi: 15/02/2022

Makale Kabul Tarihi: 19/04/2022

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Atıf: Temiz, F.M. & Özkan, S. (2022). 2019 yılı bulgularına göre Hatay - Hassa mezar taşlarında damgalar ve damga benzeri işaretler. *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(49), 361-385.

Öz

Hassa yöresinin Kafkasya, Doğu Anadolu ve Avrupa'yı birbirine bağlayan yol güzergâhları üzerindeki konumuyla Gavurdağları, Çukurova ve Kuzey Suriye arasında oluşturduğu set Hassa'nın kuzey ve güneyindeki geçitlerle aşmıştır. Maraş'tan başlayarak İslahiye-Kırıkhan-Antakya'dan Halep'e ulaşan yol güzergâhı bu bölgeden geçmektedir. Hatay-Maraş çöküntü hendeği olarak da tanımlanan bölge, Maraş'tan Amik Ovası'na kadar bereketli topraklardan oluşan bir alan olmasıyla dikkat çekmiş ve çeşitli Türk aşiretlerine ev sahipliği yapmıştır. Yörede, Abbasi hâkimiyetine ve 1065'den başlayan Anadolu akınlarına kadar izlenebilen Türk varlığı, 13. yüzyıldan itibaren kesintisiz hale gelmiştir. Yöreden ticari ve askeri nedenlerle geçen, konan, göçen ve iskân edilen Türk boylarından günümüze ulaşabilen sınırlı, maddi kültür varlıkları arasında mezar taşları önemli bir yer tutmaktadır. 2019 yılında, Hassa İlçesi sınırlarında gerçekleştirilen yüzey araştırmasında, 10 adet mezarlıkta, bölgede varlık gösteren çeşitli Türk boylarına ait olduğu anlaşılan birçok damga, ideogram vb. işaretler tespit edilmiştir. Bunlar, çeşitlemeleri ile birlikte 7 İ, 2 Λ, 3 Λ, 3 O, 1 S, 1 8, 1 1, 1 1, 1 1, 3 1, 2 III, 1 K, 1 1, 1 1 olmak üzere 27 işaret ve 7 adet Allah yazısından ibarettir.

Altaylar, Kazakistan, Azerbaycan, Kırım ve Kafkasya'da, İtil-Ural boylarından Doğu Avrupa'ya kadar olan bölgelerde ve Anadolu'nun birçok yöresinde karşımıza çıkan benzer işaretler, karşılaştırmalı tablolarla sunulmuştur.

* - Bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

- Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan edilmemektedir.

2019 Yılı Bulgularına Göre Hatay - Hassa Mezar Taşlarında Damgalar ve Damga Benzeri İşaretler

Makalede, 2019 yılında Hassa’da tespit edilen mezarlık ve mezar taşlarının genel karakteri ile damga vb. işaretlerin nitelikleri tanımlanmış ve Avrasya coğrafyasında yayılan benzerleri ile karşılaştırması yapılmıştır. Bu çalışma ile Türk kültür ve sanatının bölgedeki yansımalarını ortaya koymak, Türk boylarının bölgedeki ve Anadolu’daki dağılımı ve hareketliliğini aydınlatmada katkı sağlamak, yeni araştırmalara ışık tutmak hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Damga, Damga benzeri işaretler, Mezar taşı, Hassa, Türk Boyları

TAMGAS AND TAMGA-LIKE SIGNES In HATAY – HASSA COUNTY : 2019 FINDINGS

Abstract

The Hassa region is located between the Gavurdağları, Çukurova and Northern Syria and contains passes in the North and South. The routing, starting from Maraş and reaching Aleppo from İslahiye-Kırıkhan-Antakya passes through this region. The zone consisting of fertile lands from Maraş to the Amik Plain hosted various Turkic tribes. The Turkish presence in the region, which can be traced back to the Abbasid domination, has become sustained since the 13th century. Tombstones are substantial remnants among the limited tangible cultural assets from the Turkish tribes who passed and migrated for commercial and military purposes and settled in the region.

In course of the surveys carried out in 2019 in the borders of Hassa County, 27 tamgas and tamga-like signs, which are estimated to belong to various Turkic tribes existed in the region, have been detected on the tombstones in 10 cemeteries investigated. Those are 7 , 2 , 3 , 3 including some diversifications, 1 , 1 , 1 , 1 , 3 , 2 , 1 , 1 , 1 and 7 “الله” inscriptions.

In this article, the general character of the cemeteries and tombstones identified in Hassa in 2019, and the characteristics of the signs are defined and compared with their counterparts spreaded in Eurasia.

The aim of the study is to reveal the reflections of Turkish culture and art in the region, to contribute to elucidate the distribution and mobility of Turkish tribes in the region and Anatolia, and to shed light on new researches.

Keywords: *Tamga, Tamga-like Signs, Tombstone, Hassa, Turkic Tribes*

Giriş

2018 yılından bu yana Kültür ve Turizm Bakanlığının izinleri ile Hatay ilinin Kırıkhan ve Hassa ilçelerinde yürütülen yüzey araştırmaları, bölgedeki Türk tarihine yönelik önemli veriler sağlamıştır. Türk kültürünün somut birer ürünü olarak günümüze kadar ulaşmış olan mezar taşları, bu çalışmaların odak noktasını oluşturmuştur¹.

¹ 2018 ve 2019 çalışmaları “Hatay İli, Antakya Merkez, Altınözü, Yayladağı, Hassa, Kırıkhan, Samandağ İlçeleri ve İskenderun Körfezi’nde (Erzin, Dörtöy, İskenderun, Belen) 7. Yüzyıl ve Sonrası Türk ve İslam Dönemi Yüzey Araştırması” kapsamında yürütülmüştür. 2018 yılı araştırma sonuçları sempozyum

Bu konuda bölgede ilk araştırma, bir dönem için 2011 yılında gerçekleştirilmiştir (Temiz 2014: 309-320). 2014 yılından itibaren Hatay Arkeoloji Müzesi başkanlığında, Aktepe Türkmen Mezarlığında Kurtarma kazısı ve temizlik çalışmaları sürdürülmektedir. Sözü edilen kazı ve yüzey araştırmaları sonucunda bölgedeki pek çok mezarlıkta, üzerinde çeşitli damga ve işaretler barındıran mezar taşlarının Türk kültürünün erken dönemleri ile olan bağları ve sürekliliği ortaya konmuştur (Temiz 2014: 310-311, 320; Temiz ve Kara 2018a: 91-92; Temiz vd. 2020b: 547-554; Temiz ve Kara 2018b: 252). Bu çalışmaların devamı ve gerekliliği, 2019 yılı araştırmalarında, Hassa İlçesi içindeki mezarlıklara yoğunlaşmayı ve bölgedeki Türk varlığını daha ayrıntılı incelemeyi mümkün kılmıştır².

Hassa yöresi, tarih boyunca Kafkasya, Doğu Anadolu ve Avrupa'yı birbirine bağlayan yol güzergâhları üzerindeki konumuyla Gavurdağları, Çukurova ve Kuzey Suriye arasında bir set oluşturmuş ve bu set Hassa'nın kuzey ve güneyindeki geçitlerle aşılmıştır (Komisyon 2001: 17). Maraş'tan başlayarak sırasıyla İslahiye-Kırıkhan-Antakya'dan Halep'e ulaşan yol güzergâhı bu bölgeden geçmekte ve Hassa'nın bölge için önemini ortaya koymaktadır (Kaya 2010: 21-22). Hatay-Maraş çöküntü hendeği olarak da tanımlanan bölge, Maraş'tan Amik Ovası'na kadar bereketli topraklardan oluşan bir alan olmasıyla dikkat çekmiş ve çeşitli aşiretlere ev sahipliği yapmıştır (Karaboran 1994: 164).

Hassa'nın kuruluşu, Fırka-i İslahiye ordusunun 19. yüzyılın ikinci yarısında asayiş sağlamak için bölgeye gelmesiyle başlamasına karşın (Halaçoğlu 1973: 8; Tekin 2002: 16), yöredeki Kargılı, Tiyek ve Hacılar nahiyeleri daha eskiden varlığı bilinen yerleşimler olarak dikkat çekmektedir. Bu yerleşimlerden Kargılı ve Tiyek 16. yüzyılda Maraş Zülkadriye Eyaletine bağlı birer nahiye konumundadır (Sezen 2017: 430, 746). Bugünkü Hassa nüfusunun büyük çoğunluğunu meydana getiren Tiyek, Oğuzların Bozoklar koluna mensup Avşarlardan oluşmuştur (Tirabzon 2001: 28). Kargılı Maraş ve çevresini yurt edinen Dulkadirli aşiretlerinin kışlak olarak konakladıkları yerlerden biridir (Kanlıdere 2012: 86). XVI. Yüzyıl başlarında kurulduğu düşünülen Hacılar nahiyesi ise (Tirabzon 2001: 84-85) Dulkadirli'nin Bişanlı (Dokuzlar) boyuna bağlı Türkmenlerden meydana gelmiştir (Sümer 1972: 175-176). Kargılı, Tiyek ve Hacılar nahiyeleri Hassa'nın kuruluşu aşamasında önem arz eden yerleşimlerdir (Halaçoğlu 1973: 8).

Fırka'nın gelişinden önce yörede farklı Türkmen aşiretleri konar-göçer bir hayat sürmüştür. Maraş ve Elbistan yöresinde yaşayan ve çoğunlukla Oğuzların Bozok kolundan olan Türkmenler yazları Kayseri, Sivas, Maraş ve Malatya çevresindeki yaylalarda hayvanlarını otlatmış, kışın ise Maraş'tan Halep'e kadar uzanan bölgede yaşamını sürdürmüştür (Doğançay 2012: 180). Hassa ve çevresi de Dulkadirli Türkmenlerinin kışlak olarak benimsedikleri yerlerden olmuştur (Sarı 2018: 39).

Yörede, Abbasi hâkimiyetine (Yinanç 2009: 23-33; Sevim 1988:15-17) ve 1065'den başlayan Anadolu akınlarına (Yinanç 2009: 59-70; Sevim 1988: 42-45) kadar izlenebilen Türk

---

bildirileri olarak yayınlanmıştır. Bkz. Temiz, F. M.- Çiftyürek, M.- Çayan, S. (2020a). Hatay İli Türk ve İslam Dönemi Yüzey Araştırması 2018, 37. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C. 2, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 529-550; Temiz, F. M.- Özkan, S.- Çiftyürek, M. (2020b). 2018 Yılı Bulgularına Göre Kırıkhan ve Hassa Mezartaşlarında Damga, İdeogram ve Simgeler, *Türkmes 2019 Tam Metin Bildiriler*, Kayseri: Kimlik Yayınları, 504-554.

² Araştırma, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın 20.05.2019 tarih ve 431476 sayılı izni ile [Proje No: YA013102 (2019)] Dr. Öğr. Üyesi F. Mine TEMİZ başkanlığında yürütülmüştür. Çalışmalar, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümünden Arş. Gör. Dr. Servet ÖZKAN, Arş. Gör. Dr. Müge ÇİFTYÜREK ile öğrenciler Asena ÇOLAK, Eylem SÖNMEZ, Doğukan CİVİL araştırmacı olarak, tarih bölümü mezunu Ahmet SAĞLAM ise rehber olarak katılmıştır.

2019 Yılı Bulgularına Göre Hatay - Hassa Mezar Taşlarında Damgalar ve Damga Benzeri İşaretler

varlığı, 13. yüzyıldan itibaren kesintisiz hale gelmiştir. Doğudan batıya, güneyden kuzeye ticari ve askeri hareketliliğin yanı sıra konan, göçen ve iskân edilen Türk boylarından günümüze ulaşabilen maddi kültür varlıkları arasında mezar taşları önemli bir yer tutmaktadır.

2018 yılında, 12 adet mezarlıkta yürütülen araştırmalarda, bölgede varlık gösteren çeşitli Türk boylarına ait olduğu anlaşılan birçok damga, ideogram vb. işaretler tespit edilmiştir (Temiz vd. 2020b: 511-523,539-547). Bu işaretler, tarihsel süreçte, Türk kültürünün Avrasya'da yayılan çeşitli maddi unsurlarında da karşımıza çıkmaktadır. 2019 araştırmasında, önceki yılda tespit edilen damga ve ideogramların yanı sıra farklı örneklerle de karşılaşmıştır.

Bu çalışmada, 2019 yılında Hassa'da tespit edilen mezarlık ve mezar taşlarının genel karakteri ile damga vb. işaretlerin nitelikleri tanımlanacak ve karşılaştırması yapılacaktır³. Türk kültür ve sanatının bölgedeki yansımalarını tespit etmeyi, aynı zamanda Türk boylarının bölgedeki ve Anadolu'daki dağılımı ve hareketliliğini aydınlatma konusunda katkı sağlamayı amaçlanan çalışmanın, yeni araştırmalara da ışık tutması hedeflenmiştir⁴.

Araştırma Yapılan Mezarlıkların Genel Karakteri

2019 yılı araştırmaları kapsamında incelenen mezarlıkların büyük bir kısmının çevresindeki tarlalarla bütünleştiği ve mezarların sökülme sureti ile tarlalara dâhil edildiği görülmüştür. Az sayıdaki mezarlığın ise etrafı duvarlarla çevrilerek korunmuş ve yeni gömü devam ettirilmiştir. Mezarlıkların pek çoğu, tahrip olmuş, baş ve ayak şahideleri yere düşmüştür. Yoğun bitki örtüsü ile kaplı olan mezarlıklarda dikenli çalılar ve toprak dolgusu altında kalan taşlar incelenememiştir. Bazı mezarlıkların kaçak kazılar ile tahrip edildiği gözlemlenmiştir.

İncelenen mezarlar, doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen ya da oval biçimde toprak kümesini sınırlayan basit çerçeveli tiptedir. Baş ve ayak şahideleri, çoğunlukla kısmen ve kabaca şekillendirilmiş ya da şekillendirilmemiş taşlardan meydana gelmiştir. Birçok mezarda devşirme malzemeler de şahide olarak kullanılmıştır.

Araştırma kapsamında toplam 18 mezarlıkta inceleme gerçekleştirilmiştir. Bunlar içerisinde korunagelmüş mezar yapısı bulunan, şahideleri üzerinde damga ve damga benzeri işaretler (ideogram, simge vb.) barındıran 10 mezarlık, makalenin konusunu oluşturmuştur. İşaretler genellikle taşın geniş yüzlerinden birine ve gövdenin orta ya da üst bölümüne işlenmiştir. Ağırlıklı olarak bazalt taşlar üzerinde karşımıza çıkan şekillerin az sayıda kireçtaşı ve dere taşına da işlendiği görülmüştür. Bu taşlardan çoğunun çerçeveleri dağılmış ya da yok olmuş mezarlardaki konumu belirlenememiştir.

Hacı Hasan Mevkii Mezarlığı (HHM): Hassa İlçesi Hacı Hasan Mevkii, 3648 Parsel

Tarlalarla çevrili olan mezarlık ot ve çalılarla kaplıdır. Mezarlar, kısmen toprak dolgusu ve ot tabakası altında kalmıştır. Kenar taşları ile baş ve ayak şahideleri bazalt taşlardır. Dikdörtgen prizmatik gövdeli şahideler, işlenmiş ya da kısmen işlenmiş, tepeleri sivriltilerek bırakılmıştır. Şahideler üzerinde, bir tanesinde belli biçime sahip olmayan kabaranın yanı sıra ağırlıklı olarak çizgi kazıma damgalar tespit edilmiştir. Bunlar arasında üç tane "IYI" damgası (HHMŞ9); (HHMŞ11); (HHMŞ12), bir tane de aynı damganın farklı bir düzenlemesi (HHMŞ7); düşey eksen üzerinde birbirine teğet ve zıt yönlü iki tarak damga birleşiminden oluşan bir şekil (HHMŞ6); düşey doğrultuda birbirine paralel üç çizgi (HHMŞ8); dar açılı bir ok şekli (HHMŞ13); tek

³ Damga kavramı, ideogram, simge vb. diğer işaretlerle benzerliği ve farklı topluluklar arasındaki aktarımı üzerinde, 2018 yılı bulgularına dair çalışmamızda yeterince durulduğu için burada tekrarlanmayacaktır. Bkz. Temiz vd. 2020b: 507-509.

⁴ 2020 ve 2021 yıllarında Covid 19 salgını nedeniyle çalışmalara ara verilmiştir. 2022 yılında araştırmalara devam edilmesi planlanmaktadır.

olarak "Allah" yazısı ve oluşturduğu bütün açısından tanımlanamayan bazı çizgiler bulunmaktadır.

Hacılar'da Zeytin Tarlası İçinde Mezarlık (HZTM): Hassa İlçesi, Hacılar Mah., 514 Parsel

Zeytin tarlası içinde kısmen korunagelmış sınırlı bir alanda, dağılmış durumda bazalt taşlardan biri üzerinde, çizgi kazıma tekniğiyle yapılmış "IYI" damgası tespit edilmiştir (HZTMŞ1). Alan, ot ve çalılarla kaplıdır. Korunagelmış mezar yapısı bulunmamakla beraber, yüzeyde bulunan taşlar, bölgede tespit edilen Türk boylarına ait mezarlarda sıklıkla rastlanan, işlenmemiş ve kısmen işlenmiş şahide örneklerini yansıtmaktadır. Mevcut taşların ve alanın Türk boylarına ait bir mezarlığın bakiyesi olduğu, toprak altında mezarlar ve başka mezar taşlarının buldukları düşünülmektedir.

Büyükger Mezarlığı (BGM): Hassa İlçesi, Büyükger Mevkii, 55 Parsel

Baş ve ayak taşları bazalttandır. İşlenmemiş şahidelerin yanı sıra üçgen tepelikli, dikdörtgen prizmatik gövdeli ve soyut insan biçiminde işlenmiş, şahideler bulunmaktadır. Bir şahide üzerinde Arap alfabesi harfleri ile "Allah" yazısı ve bir başkasında "Allah" yazısı ile birlikte buna alttan bitişik olarak işlenmiş "IYI" damgası tespit edilmiştir (BGMŞ4). Alanda ayrıca devşirme mimari parçalar bulunmaktadır. Şahideler yoğun biçimde yosun ve likenlerle kaplıdır. Mezarlık ot ve çalılar barındırmaktadır. Tarlalarla çevrilidir. Sınırları belirsiz ve korumasız durumdadır.

Kızılburun-Ak Kabir Arasındaki Mezarlık (KAM): Hassa İlçesi, Kızılburun-Ak Kabir Arası.

Mezar taşları bazalttandır. İşlenmemiş ve kısmen işlenmiş şahidelerin yanı sıra üçgen tepelikli dikdörtgen prizmatik gövdeli şahideler bulunmaktadır. İki ayrı şahidede, birbirine benzer ancak ayrıntıları farklı damgalar tespit edilmiştir. Bu damgalar çizgi kazıma tekniğinde yapılmış, bir daire ve buna alttan birleşen, düşey yönde üç paralel çizgiden birer tanesinin bir ucunun sola dik ve açılı şekilde devam ettirilmesi ile oluşturulmuştur (KAMŞ1 , KAMŞ 2). Mezarlık otlarla kaplıdır. Tarlalarla çevrilidir. Sınırları belirsiz ve korumasız durumdadır. Taşlar oldukça aşınmış durumdadır.

Su Gediği Mezarlığı (SGDM): Hassa İlçesi, Su Gediği Mevkii

Suriye sınırına yakın konumdadır. Mezarlar, doğal ve kaba yonu, bazalt taşlardan yapılmıştır. İşlenmemiş şahidelerin yanı sıra sıklıkla dikdörtgen prizma biçiminde yontulmuş veya üçgen ve sivri kemer biçimli tepeliklerle sonlandırılmış şahideler tespit edilmiştir. Alan içinde devşirme mimari parçalar da yer almaktadır. Şahideler üzerinde Arap harfleri ile "Allah" yazısı, daire (SGDMŞ1 , daire içinde nokta (SGDMŞ4 , daireye alttan birleşik düşey doğrultulu üç çizgi şeklinde damgalar tespit edilmiştir (SGDMŞ3). Otlarla kaplı alandaki taşlarda aşınma, yosun ve liken tabakaları tespit edilmiştir. Alanda yeni gömü de bulunmaktadır.

Yuvalı Bahçeler Mevkii Mezarlığı (YBM): Hassa İlçesi, Yuvalı Bahçeler Mevkii, 385 Parsel

Bazalt, dere taşı ve kireçtaşından mezarlar ve devşirme malzeme ile damgalı bir taş içerir. Mezarların büyük bir kısmı alanı kaplayan ağaçların altında kalmış durumdadır. İşlenmemiş ve kısmen işlenmiş şahidelerin ağaç dalları arasında kalmaları nedeniyle yüzeyleri ayrıntılı biçimde incelenememiş, damga, yazı, motif tespit edilememiştir. Ancak yüzeyde, bağımsız konumda, kırık olarak ele geçen bir kireçtaşı parça üzerinde, kimilerince bir oyun, kimilerince büyü amaçlı veya yön işareti olarak yorumlanan, iç içe dörtgenler ve yer yer onları dik olarak kesen doğrusal çizgilerden oluşan, kazıma tekniğinde yapılmış bir desen tespit edilmiştir (YBMŞ1).

Demrek Mahallesi Kırac Mevkii Mezarlığı (KMM): Hassa İlçesi, Demrek Mahallesi Kırac Mevkii, 285 Parsel

2019 Yılı Bulgularına Göre Hatay - Hassa Mezar Taşlarında Damgalar ve Damga Benzeri İşaretler

Muhdes duvarla çevrili mezarlık, bazalt ve kireçtaşıdan çerçevesi mezarlar ve devşirme malzeme ile damgalı taşlar içerir. İşlenmemiş ve kısmen işlenmiş şahidelerin yanı sıra bütün yüzeyleri düzeltilmiş dikdörtgen prizmatik şahideler ağırlıktadır. Mezarlar ve mezar taşları büyük ölçüde toprak tabakası altında kalmış ve çalılarla kaplanmıştır. Şahideler, bazalt, dere taşı ve kireçtaşıdır. Alan içinde, iki şahidede, "Allah" yazısı, birinde, alt sivri ucunda düşey bir çizgi bulunan baklava motifi tespit edilmiştir (KMMŞ2). Bir başka şahidede ise genel eğilimin dışında, şahidenin tepe kısmında (gökyüzüne bakan yüzeyinde) kazınmış "eb" (ev) damgası yanında düşey doğrultulu bir çizgi ile birlikte tespit edilmiştir (KMMŞ1). Alanı çevreleyen muhdes duvar örgüsü içinde de yazılı ve damgalı şahidelere yer verildiği saptanmıştır. Bunlardan birinde yine "Allah" yazısı, bir başkasında, üç adet, birbirine paralel doğrusal çizgi (KMMŞ4) , bir başkasında ise İYI damgası bulunmaktadır (KMMŞ5). Bu damgada, "Y"nin ortasındaki çizginin yukarı doğru bir miktar devam ettirildiği görülmüştür. Ayrıca, yine duvar örgüsü taşlardan biri üzerinde, kaynaklarda Nogay damga olarak tanımlanan (Kırımlı 2010: 53) bir şekle rastlanmıştır (KMMŞ6).

Mazmanlı Mah. Köy İçi Mezarlığı (MKM): Hassa İlçesi, Mazmanlı Mah., 13 Pafta, 758 Parsel

Araştırma esnasında, rehberlerimiz tarafından öncelikle iki ayrı mezarlık olarak gösterilen iki mezarlığın (1-Mazmanlı Yol Üzerindeki Mezarlık; 2- Mazmanlı Köy İçi Mezarlığı) aslında dikenli çalılarla bölünmüş olan aynı mezarlığa ait bir alanın parçaları olduğu anlaşılmış ve bütün olarak Mazmanlı Köy İçi Mezarlığı adı altında tescile önerilmiştir.

Mezarlık, bazalt, dere taşı ve kireçtaşıdan çerçevesi mezarlar ve devşirme taşlar ile damgalı bir taş içerir. Mezarların büyük bir kısmı alanı kaplayan çalılar ve ağaçların altında kalmış durumdadır. İşlenmemiş, kısmen ve tamamen işlenmiş şahidelerin ağaç dalları arasında kalmaları nedeniyle yüzeyleri ayrıntılı biçimde incelenememiş, sadece bir şahide üzerinde, çizgi kazıma tekniğinde, geniş açılı ok şeklinde bir damga tespit edilmiştir (MKMŞ1).

Hanobası Mezarlığı (HAM): Hassa İlçesi, Hanobası Mah., Ada-Pafta: 70

Yoğun olarak yüksek boyda otlarla kaplı olan mezarlıkta plastik olarak şekillendirilmiş veya üzerinde çeşitli işaretler bulunan 9 şahide tespit edilmiştir. Mezarlar bazalt ya da dere taşlarıdır. Şahideler bazalt ya da kireçtaşıdır. Mezarlıkta yeni gömü de yapılmaktadır. Şekillendirilmiş şahideler arasında, sivri kemer şeklinde tepelikle sonlanan bir örnek, soyut insan biçiminde ve kenarları kıvrımlı profillerle hareketlendirilmiş örnekler ile ortası dairesel alınlıklı, yanlarda, üç boyutlu ve simetrik olarak işlenmiş silmelerle hareketlendirilmiş, kulemsi çıkıntıları bulunan (üçlü düzende) bir şahide tespit edilebilmiştir. Bir şahide üzerinde kabara (HAMŞ8) ve bir başkasında eğrisel hatlı, geniş açılı ok (HAMŞ1) veya tarak damga olarak nitelendirilebilecek bir damga bulunmaktadır. Bir başka şahidenin ise tepe kısmı yivlenmiştir. Mezarlık tescil edilmiş ve duvarlarla çevrilmiş olmasına rağmen tahribat devam etmektedir.

Mazmanlı Mevkii İkinci Mezarlık (MİM): Hassa İlçesi, Mazmanlı Mahalesi, 1 Pafta, 302 Parsel.

Yoğun olarak dikenli otlarla kaplı mezarlıkta mezarlar bazalt taşlarla örülmüş dikdörtgen çerçevesidir. Kenar taşları genellikle bazalttan büyük parçalar halindedir. Basit mezarlar da bulunmaktadır. Şahideler genelde belli bir biçim özelliği göstermemekle birlikte kısmen işlenmiş olanlar da bulunmaktadır. Üzerinde, kazıma ya da kabartma olarak desen işlenmiş olan 4 şahide örneği tespit edilmiştir. Bunlardan kazıma olanlarda "kazayağı" (MİMŞ1) , MİMŞ2) ve "koçboynuzu" olarak adlandırılacak motifler işlenmiştir (MİMŞ4). Diğerinde ise farklı

büyükükte iki dairenin birleşiminden oluşan bir şeklin kabartma olarak işlendiği görülmektedir (MİMŞ3) . Mezarlıkta çeşitli devşirme malzemenin de kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Karşılaştırma ve Değerlendirme

2018 Yılı Bulgularında Aynısı ya da Benzerleri Tespit Edilen Damgalar

Bu bölümde, 2019 yılı araştırmalarında, Hassa İlçesinin sınırları dâhilinde incelenen 18 mezarlıktan 10'unda tespit edilen, çeşitli Türk boylarına, aşiret, oymak ve cemaatlerine ait olduğu düşünülen işaretler, bilimsel literatüre geçmiş benzerleri ile karşılaştırılacaktır. İlgili yayınlarda, işaretlerin bazıları sadece ait olduğu topluluğun ismiyle bildirilmiştir. Bir kısmı ise ayrıca kendilerine özgü tanımlar/isimlerle de ifade edilmektedir. 2018 yılı bulgularını içeren yayınlardaki karşılaştırmalar (Temiz vd. 2020b: 523-531) tekrarlanmayacak, belli başlıları tablolarda aktarılacak, metin içinde sadece yeni tespitlere yer verilecektir.

“İYİ” Damgası

Hacılar Zeytin Tarlası, Büyükger ve Hacı Hasan Mevkii Mezarlıklarında olmak üzere toplam 5 adet “İYİ” damgası tespit edilmiştir. HZTMŞ1 , BGMŞ4 , HHMŞ9 , HHMŞ11 , HHMŞ12 tarihi kaynaklarda geçen Kayı ve Bulgar damgaları ile örtüşmektedir (Gülensoy 1989: 62).

İki mezar taşı üzerinde ise “İYİ” damgasının çeşitlemesi ile karşılaşılmıştır. Bunlardan KMAMŞ5 nolu mezar taşında “Y”nin ortasındaki çizginin yukarı doğru bir miktar devam ettirildiği görülmüştür . HHMŞ7 nolu taşta ise damganın sol tarafındaki “I” işaretinin üst bölümü dışı doğru bir çatal oluşturmaktadır . 2018 yılı bulgularında da Kırıkhan ve Hassa’da ana (kök) damganın birtakım eklerle farklı şekillerde işlendiği örnekler rastlanmış ve bunların bir boyun alt kollarına ait çeşitlemeler olabileceği kaydedilmiştir (Temiz vd. 2020b: 524). 2019’da tespit edilen bu damgaların da benzer örnekler söylemek mümkündür. Diğer yandan ikinci çeşitleme Bayat boyu damgası ile de benzeşmektedir (Kaşgarlı Mahmud 1333:56; Gülensoy 1989: 62). kök damgası, Aktepe Türkmen Mezarlığında da bulunmaktadır.

Eskişehir Seyit Gazi İlçesi’ndeki Himmet Baba (Kümbet Dede) Kümbetinin giriş bölümünde de karşılaştığımız bu damga, ters yönlü olarak işlenmiş olması ile dikkat çeker (Şahin ve Varis 2017: 649). Antalya Evdir Han (Binan vd. 2009: 338) ve Kayseri Battal Gazi Camii taşı işaretleri arasında da “İYİ” damgasının işlendiği görülmüştür (Yurdakul ve Çayırdağ 2007: 279, 293) (Tablo 1). Anadolu dışında aynı damga, Mangışlak-Kazakistan bölgesindeki Sisem Ata mekânındaki mezar taşları üzerinde görülmektedir (Ekici 2018: 237). Ayrıca, ortadaki “Y” şeklinin daha yay biçiminde işlendiği bir örnek, Güney Kazakistan bölgesinde karşımıza çıkmaktadır (Yatsenko ve Rogozhinskii 2019: 41).

Salur Boyu Damgası

Hassa mezarlıklarında 2019 yılında yapılan araştırmalarda, tarihi kaynaklarda Oğuz Türkleri’nin “Salur Boyu” damgası olduğu belirtilen damgadan (Gülensoy 1989: 63) 2 adet tespit edilmiştir. Bunlardan MİMŞ1 yan hatları doğrusal çizgilerden oluşurken MİMŞ2’dekiler kavisli işlenmiştir. Bu damganın benzerleri Narlıhopur ve Ağ Mezarlıklarında da bulunmaktadır (Temiz vd. 2020b: 513, 519, 521, 522).

Manisa Karkın Köyü Mezarlığı ve Çoban İsa Köyü Mezarlığı’ndaki bazı mezar taşları üzerinde aynı damgaya rastlanmaktadır (Çağlar ve Eralaca 2018: 163, 169).

Ayrıca Eskişehir Seyit Gazi İlçesi’ndeki Himmet Baba (Kümbet Dede) Kümbetinde (Şahin ve Varis 2017: 649); Erzurum Kalesi’ndeki usta monogramlarında (Günaştı 2015: 232), Kayseri Gıyasiye Medresesi, Şifahane ve Karatay Han’da (Çayırdağ 1982: 86) ve Tercan Mama Hatun

Kervansarayı'nda tespit edilen taşı işareti arasında bu damgayı görmek mümkündür (Şahin 2001: 524) (Tablo 2).

“Geniş Açılı Ok” veya “Ok -Yay” Şekli (Kazayağı, Yırtıcı Kuş Pençesi)

Araştırma yapılan mezarlıklarda karşılaşılan bir diğer işaret “ok” şeklindedir. Bölgede 2018 yılındaki incelemelerde de benzer örnekleri tespit edilen ve geniş açılı ok olarak tanımlanan bu işaret⁵, 2019 yılı araştırmalarında 3 mezar taşında karşımıza çıkmıştır. Bunlardan HAMŞ1 yan hatlarından bir ucu hafif dışa bükülerek , HHMŞ13 dar açılı olarak işlenmiştir . MKMŞ1 ise ortadaki düşey çizgi ile yan hatların bir ok ucu olarak birleşmemesi şeklinde betimlenmiştir . Bu şekil de çeşitli kaynaklarda Salur Boyu damgası olarak belirtilmiş, Anadolu'da, Avşar- Karışıklı damgası olarak da kaydedilmiştir (Gülensoy 1989: 81).

Benzer örneklere Denizli-Tavas yöresindeki mezar taşlarında (Tok 2018: 564), Aksaray Ağzıkara Han (Binan vd. 2009: 336) ve Ahlat Çifte Hamam taşı işaretlerinde rastlamak mümkündür (Yelen 2019: 2748). (Tablo 3).

“Daire” Şekli

Hassa mezarlıklarında yapılan incelemelerde 3 mezar taşı üzerinde oyma ya da kabartma olarak yapılmış daire şekillerine rastlanmıştır. Bunlardan SGDMŞ1 adeta bir damla şeklindeki , SGDMŞ4'teki daire şekline daha yakındır ve ortasında bir oyuya yer verilmiştir . HAMŞ8 ise diğerlerinin aksine kabartma olarak işlenmiş bir dairedir . Bu şekillerin yakın benzerleri 2018 yılı araştırmalarında Kırıkhan'da Narlıhopur ve Karadurmuşlu mezarlıklarında karşımıza çıkmıştır (Temiz vd. 2020b: 512, 513, 518).

Bu işaret, Anadolu'da Antalya Evdir Han (Binan vd. 2009: 338), Kayseri Gıyasiye Medresesi (Çayırdağ 1982: 85), Kayseri Çifte Medrese (Kutlu 2017: 369) ve Tercan Mama Hatun Kervansarayı'nda (Şahin 2001: 524) taşı işaretleri olarak görülmektedir (Tablo 4).

“Eb” Damgası

Araştırmamızda Kırıkhan Mevkii Mezarlığı'nda bir taş üzerinde rastlanılan işaret , (KMMŞ1), 2018 yılı araştırmalarında Kırıkhan Karamankaşı Mezarlığında da karşımıza çıkmıştır (Temiz vd. 2020b: 514).

Bu damganın yakın benzerleri Kayseri Çifte Medrese (Kutlu 2017: 359) ve Ahlat Çifte Hamam'da taşı işareti olarak işlenmiştir (Yelen 2019: 2748) (Tablo 5).

“Goşa göz” Damga

2019 yılı araştırmalarında bir mezar taşı üzerinde tespit edilen farklı çaplarda iki dairesel motifin birbirine bağlandığı işaret , (MİMŞ3), 2018 yılı araştırmalarında Narlıhopur ve Narlıhopur Dutlu Mezarlıklarında rastlanan damgaların bir devamı gibidir (Temiz vd. 2020b: 518, 520). Ancak, 2019 yılı örneği, daireler arasında doğrusal bir çizgi bulunmaması ve kazıma değil kabartma olarak işlenmesiyle diğerlerinden farklılık göstermektedir (Tablo 6).

Eksen Çizgileriyle Kesilmiş İç İçe Dörtgenler Şekli

Yuvalı Bahçeler Mevkii Mezarlığı'nda tespit edilen iç içe dörtgenler ve yer yer onları dik olarak kesen doğrusal çizgilerden oluşan şekil , (YBMŞ1), 2018 yılı araştırmalarında Kızılhöyük Mezarlığı'nda rastladığımız KHMŞ15'in bir çeşitlemesi olmalıdır (Temiz vd. 2020b: 516). İç içe

⁵ Okun düşey orta çizgisi kısa tutulmuş ve yan hatları geniş açılı olarak işlenmiştir. Bunları akla ilk gelen “ok” işaretinden ayırmak için “geniş açılı ok” tanımı kullanılmıştır bkz. Temiz vd. 2020b: 525.

dörtgenlerden oluşan işaret ve benzerleri kale, mescit ve tapınak gibi farklı yapı türlerinde karşımıza çıkmaktadır (Tablo 7).

Kuyruklu Baklava Şekli

2019 yılı araştırmalarında tespit edilen bir diğer şekil, alt ucunda doğrusal bir çizgi uzanan baklava (eşkenar dörtgen) motifidir (KMMŞ2). 2018 yılı araştırmasında Kırıkhan çevresindeki çeşitli mezarlıklarda bu şeklin yakın benzerleri ile karşılaşılmıştır (Temiz vd. 2020b: 513, 515, 521, 522).

Anadolu'da Ahlat Selçuklu Zaviyesi (Yelen 2019: 2748) ve Antalya Evdir Han'daki taşçı işaretleri arasında da bulunmaktadır (Binan vd. 2009: 338) (Tablo 8).

2019 Yılında Tespit Edilen Yeni Damga ve İşaretler

Daireye Alttan Bitişik Üç Çizgi Şekli

2019 yılı araştırmalarında, bölge dâhilinde ilk kez "daireye alttan bitişik üç düşey çizgi" şekline rastlanmıştır. Bunlardan SGDMŞ3 daireye alttan bitişik üç doğrusal çizgi şeklini tam olarak yansıtmaktadır . KAMŞ1, KAMŞ2 ise alttaki çizgilerden en soldakinin ucu dışı doğru bir miktar açı yaparak devam ettirilmiştir , . Anadolu ve Anadolu dışında bu damganın benzer örnekleri, daireye bitişik tek çizgi, çift çizgi ya da üç çizgi şeklinde karşımıza çıkabilmektedir. Bu durum, bir ana boya bağlı alt kollar tarafından ana damganın çeşitli biçimlerde kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir.

Kıpçak, Kazak ve Özbek damgaları arasında daireye bitişik tek çizgi olarak görülen damga (Kuzeyev 2005: 448; Yatsenko 2019: 82), Kayseri Gıyasiye Medresesi ve Antalya Evdir Han'daki taşçı işaretleri arasında çift çizgili olarak işlenmiştir (Çayırdağ 1982: 86; Binan vd. 2009: 338). Damganın üç çizgili en yakın benzerleri ise Orta Asya ve Kazakistan'daki kaya resimleri arasında (Aksoy 2014: 394), Dağıstan'daki Derbent Kalesi'nde (Qurbanov 2013: 303) ve Gobustan'daki mezar taşları üzerinde görülmektedir (Caferzade 1999: 116) (Tablo 9).

Birbirine Paralel Üç Çizgi

İnceleme yapılan mezarlıklardan ikisinde düşey ya da yatay doğrultulu 3 paralel çizgiden oluşan bir şekil ile karşılaşılmıştır. Bunlardan mezar taşı üzerinde yer aldığı tespit edilen şekil (HHMŞ8) düşey yönde paralel üç çizgi şekli oluşturmaktadır . Bir sütun gövdesine işlenen diğer işaret ise yatay yönde üç paralel çizgiden meydana gelmiştir (KMMŞ4). Mezarlığı çevreleyen duvarın örgü taşları arasında yer alan devşirme sütun gövdesinin bir mezar taşı olarak kullanıldığı ve mezarından söküldüğü bir dönemde duvar örgüsünde kullanıldığı düşünülmektedir. Kazıma olarak taşa işlenen üç çizgi deseni, Anadolu'da damga ve taşçı işareti olarak farklı yerlerde karşımıza çıkmaktadır. Kars Porsuklu ve Şavşat ile Erzurum Karayazı Cunni Mağarası'ndaki damgalar arasında bulunan desen (Gülensoy 1989: 98; Ceylan ve Günaşdı 2019: 66), Ahlat Selçuklu Zaviyesi ve Antalya Evdir Han'da taşçı işareti olarak işlenmiştir (Yelen 2019: 2748; Binan vd. 2009: 338). Ayrıca, Hassa Aktepe Türkmen Mezarlığı'nda bazı şahidelerin yan yüzlerinde 2, 3 ve 4'lü düşey çizgi şeklinde işlenen desenleri, bu işaretin yakın benzerleri olarak görmek mümkündür (Temiz ve Kara 2018: 90). Anadolu dışında ise Kazakistan Issık Gölü petrogliflerinde, Kazakistan Bayte'de ve Kırım aile damgaları arasında benzer işaretlere rastlanmaktadır (Akçoraklı 1996: 8; Yatsenko vd. 2019: 41; Yatsenko 2019: 82) (Tablo 10).

Zıt Yönlü İki Çatal (veya Tarak) Şekli

İnceleme yapılan mezarlıklar arasında ilk kez birbirine teğet ve zıt yönlü olarak işlenmiş çatal/tarak biçiminde, iki damga birleşimine rastlanmıştır . Kaya resimleri ve boy damgaları arasında karşımıza çıkan bu işarete örnek olarak Yandaklıdere (Somuncuoğlu 2012: 172) ile Orta

2019 Yılı Bulgularına Göre Hatay - Hassa Mezar Taşlarında Damgalar ve Damga Benzeri İşaretler

Asya ve Kazakistan (Aksoy 2014: 394) kaya resimleri verilebilir (Somuncuoğlu 2012: 172). Bunun yanı sıra Moğollar (West-Zaytsev 2019: 22) ve Kuzey Başkurtları'nda (Kuzeyev 2005: 308) aynı damganın yakın benzerleri ile karşılaşılmaktadır (Tablo 11).

Nogay? Damga

Araştırmamız dâhilindeki bir mezarlığın (KMM) duvar örgü taşları arasında kazıma olarak işlenmiş birkaç şekilden oluşan işaret tespit edilmiştir (KMMŞ6). Bütün olarak bir yazı ya da rakamı çağrıştıran bu işaret için anlamlı bir okuma ya da sayı önerisi geliştiremedik. Ancak istif düzeni ve çizgisel karakterlerinde farklılık bulunmasına rağmen Adana Yılkale Köyü'nde bulunan ve Nogay'lara ait bir damga olarak kaydedilen (Kırımlı 2010: 53) işaretle yakın benzerliği gözden kaçmamaktadır. (Tablo 12).

Koçboynuzu Şekli

Mazmanlı Mevkii İkinci Mezarlık'ta, araştırma kapsamında ilk kez karşımıza çıkan ve kazıma olarak işlenen koçboynuzu şeklindeki damga , kaya resimlerinden at damgalarına ve kilim motiflerine kadar farklı kullanım alanlarına sahiptir. Anadolu'nun bazı yerlerinde evlerin kapılarına asılarak nazardan koruduğuna inanılan koçboynuzu (Çıblak 2004: 113), aynı zamanda Anadolu dokumalarında erkekliğin, bereketin ve kötü gözlerden korunmanın bir simgesi olarak kendine yer bulmuştur (Deveci 2017: 239). Bu şekli Anadolu dışında ise Kırgızistan Saymalıtaş'taki kaya resimleri arasında (Somuncuoğlu 2011: 435) ve Kazakistan'daki kilim desenlerinde görmek mümkündür (Aksoy 2014: 320). Kazak Türklerinin "Kulca?" olarak isimlendirdiği desen (Gülensoy 1989: 66), Altaylar'da atlara vurulan damgalardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Radloff 1954: 290). Aynı işaretin Nogay (Güllüdağ 2015: 137), Osedye Lesken (Yatsenko-Ilyasov 2019: 312) ve Taşkent Kanka Tepesi tuğlalarındaki damgalar arasında da yakın benzerlerine rastlanmaktadır (Yatsenko-Smagulov 2019: 216) (Tablo 13).

"Allah" (الله) Yazısı

Araştırma kapsamında 7 adet mezar taşı üzerinde yazı bulunduğu tespit edilmiştir (HHMŞ1, SGDMŞ2, KMMŞ3, BGMŞ4, BGMŞ5, HHMŞ10, HHMŞ13). Bunların hepsinde Arap harfleri ile "الله (Allah)" ibaresi yazılmış olup, herhangi bir tarihe rastlanmamıştır. İki mezar taşında yazı ile birlikte damgaya yer verildiği görülmüştür. BGMŞ4 nolu mezar taşında yazının hemen altında "İYİ" damgası, HHMŞ13 nolu taşta ise geniş açılı bir "ok" şekli bulunmaktadır (Tablo 14).

İYİ, kazayağı/yırtıcı kuş pençesi, daire, eb damgası, iç içe dörtgenler, baklava (kuyruksuz haliye), düşey yönde üç paralel çizgi işaretleri ve الله ibaresi Aktepe Türkmen Mezarlığı şahidelerinde de bulunmaktadır.

Bu çalışmayla birlikte 2018 yılı karşılaştırma sonuçlarımızda da görüleceği üzere, aynı ya da benzer damga ve işaretler Altaylar, Kazakistan, Azerbaycan, Kırım ve Kafkasya'da, İtil-Ural boylarından Doğu Avrupa'ya kadar olan bölgelerde ve Anadolu'nun birçok yöresinde karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç

2019 yılında, Hatay ilinin Hassa İlçesinde sürdürülen araştırmalarda, konar-göçer ve kırsal yaşam süren Türk boyları ve topluluklarına ait olduğu anlaşılan 10 mezarlıkta Türk kültürünün erken dönemlerinden itibaren kullanılagelen damgalar ve damga benzeri işaretler (ideogram, simge vb.) ile karşılaşılmıştır. Basit, grafik tarzdaki şekillerden ibaret bu işaretler, kimlik belirlemenin ötesinde, binlerce yıl içinde oluşan ve yoğrulan Türk duyuş, düşünüş ve inançlarının anlam yüküyle biçimlenen, Türk kültürünün birliğini ve sürekliliğini yansıtan imgelerdir.

İncelenen mezarlıklarda Oğuzların Kayı boyu ve Tuna Bulgarları tarafından kullanıldığı bilinen “IYI” damgasından 5 adet tespit edilmiş, aynı damganın 2 farklı çeşitlemesi ile de karşılaşılmıştır.

Tarihi kaynaklarda Salur boyu damgası olarak kaydedilen damgadan 2 adet tespit edilmiştir.

Araştırma yapılan mezarlıklarda farklı biçimlerde işlendiği görülen 3 adet geniş açılı ok-kazayağı/yırtıcı kuş pençesi işaretine rastlanmıştır. İncelenen örneklerde kazıma ya da kabartma olarak işlendiği tespit edilen 3 adet daire şekli ile karşılaşılmıştır.

Mezarlıklarda eb damgası, goşagöz, iç içe dörtgenler, kuyruklu baklava olarak tanımlanan damga, ideogram ve simgelerden birer adet tespit edilmiştir.

Yukarıda sıralanan damga ve işaretler, 2018 yılında Kırıkhan ve Hassa’daki farklı mezarlıklarda da tespit edilmiş örneklerin birer devamı niteliğindedir. Bunların dışında, 2019 yılı bulguları arasında farklı damga ve işaretler ile de karşılaşılmıştır.

2019 yılı araştırmalarında ilk defa rastlanan daireye alttan bitişen üç düşey çizgiden oluşan şekil 3 örnekte tespit edilmiştir.

İncelenen mezarlıklardan ikisinde ilk defa birbirine paralel üç çizgi şekli ile karşılaşılmıştır.

Yine 2019 yılında ilk kez örneğine rastlanan düşey doğrultuda, zıt yönlü iki çatal/tarak, Nogay damga? ve koçboynuzu şekillerinden birer adet tespit edilmiştir.

İncelenen işaretlerden “IYI”, “daire”, “baklava”, “kazayağı”, “ok”, “goşa göz” olarak adlandırılan damga ve iç içe dörtgenlerden oluşan şekiller Türk kültürünün erken dönemlerinden itibaren kaya resimleri, geyikli ve dikili taşlar üzerinde, ahşap tözlerde, seramik gibi çeşitli buluntularda karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda daire, ok, baklava benzeri şekillere eski Türk yazıtlarında da rastlanmaktadır.

IYI, daire, geniş açılı ok, kazayağı, baklava, goşagöz ve bunların çeşitlemeleri Oğuzlar, Tuna Bulgarları, Kırım, Kırgız, Tatar, İtil-Ural ve Nogay Türk damgaları ile benzer özellikler göstermektedir. Bu işaret ve damgalar aynı zamanda Anadolu’da Türk-İslam dönemine ait mezar taşları üzerinde de görülmektedir.

IYI, kazayağı, daire, eb damgası, kuyruklu baklava, daireye alttan bitişen düşey çizgi/çizgiler, birbirine paralel üç çizgi şeklindeki damga ve simgeler, Anadolu’nun çeşitli yerlerinde inşa edilmiş Türk-İslam dönemi eserlerinde usta işareti/monogramı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hassa ve çevresindeki mezarlıklarda devam etmesi planlanan araştırmamızın, bölgenin siyasi ve kültürel tarihinin aydınlatılmasına ışık tutması beklenmektedir. Aynı zamanda Türk boylarının, aşiret, oymak ve cemaatlerinin Anadolu dışından yapılan akınları, göçleri ve Anadolu içindeki, nüfus hareketlerini belirlemede önemli veriler sunmaktadır.

Eldeki verilerle, tespit edilen damga ve benzer işaretleri birebir belli bir oymak ya da aşiretle eşleştirmek mümkün değildir. Ancak başlıca Oğuz ve Kıpçak boyları tarafından meydana getirildikleri söylenebilir.

İncelenen mezar taşlarının Hassa Aktepe Türkmen Mezarlığı’nda görülen örneklerle yakın ve eş zamanlı olduğu ve aynı topluluklar tarafından kullanılmış olduğu düşünülmektedir. 14.-15. yüzyıllara kadar indirilebildiğimiz tarihlendirmeyi, mezarlıkların ilk nüvelerinin oluşması açısından 11. yüzyıla hatta Abbasi dönemindeki Türk varlığına kadar götürmek olasıdır.

Günümüzde, araştırma yapılan mezarlıkların pek çoğunun bilinçli ya da bilinçsiz olarak tahrip edildiği, taşların sökülerek yapı duvarlarında kullanıldığı görülmüştür. Ayrıca, mezarlıkların

2019 Yılı Bulgularına Göre Hatay - Hassa Mezar Taşlarında Damgalar ve Damga Benzeri İşaretler

tarlalara dâhil edilmek suretiyle yok olduğu gözlemlenmiştir. Çevre halkının mezarlıklar ve mezar taşları hakkındaki bilgisinin oldukça sınırlı olması, yok olma hızını arttırdığı gibi mezar taşlarının tespitini de güçleştirmiştir.

Söz konusu mezar taşlarının geçmişteki kültürlerle bağlantısını kurabilmek, üzerindeki işaretlerin neyi simgelediği konusunda daha sağlıklı bir yaklaşımda bulunabilmek, bölgedeki diğer somut ve soyut kültür varlıkları hakkında toplanacak verilerin de disiplinler arası çalışmalarla desteklenip değerlendirilmesi ile mümkün görünmektedir. Bu nedenle damga ve benzer işaretlerin yayıldıkları alanlarda belgelenmesi, bilim camiasına tanıtılarak değerlendirilmesi ve koruma bilincinin artırılması büyük önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Akçoraklı, O. (1996). *Kırım'da Tatar Damgaları*, Kırım: Kırım Dergisi Kültür Yayınları.
- Aksoy, M. (2014). *Tarihin Sessiz Dili Damgalar*, İstanbul.
- Aksoy, M. (2017). Bulgar Damgası mı, Kayı Damgası mı ?, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, 61/365, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 29-33.
- Beyazıt, M. (2018). *Aizanoi Zeus Tapınağı'ndaki Türk İzleri*, Ankara: Bilgin Sanat Kültür Yayınları.
- Binan, D. U.- Binan, C. (2009). Ağzıkara Han Örneğinde Anadolu Selçuklu Dönemi Taşçı İşaretlerinin Belgelenmesi Üzerine Sistemik Bir Yaklaşım, *Adalya*, XII, İstanbul: AKMED/ Koç Üniversitesi Suna & İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi, 319-345.
- Boas, A. J. (1999). *Crusader Archeology*, Newyork.
- Buğrul, H. (2018). Kaya Resimlerinin Van, Bitlis, Hakkâri Yöresi Mezar Taşları Üzerindeki Etkisi, 2. *Uluslararası Avrasya Türk Sanatları Kongresi Bildiriler*, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Yay., 39-66.
- Caferzade, İ. M. (1999). *Qoubustan Qayaüstü Resimler*, Baky.
- Castagne, J. (1921). Les Tamgas Des Kirghizes (Kazaks), *Revue du Monde Musulman*, XLVII, Paris, 29-64.
- Ceylan, A. (2002). Anadolu'daki İlk Türk Yerleşimlerinden Cunni Mağarası, *Türkler Ansiklopedisi*, 6, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 425-429.
- Ceylan, A.- Günaşdı, Y. (2019). Türk Bengütaş'taki Oğuz Damgaları İle Cunni Mağarasındaki Damga ve İşaretlerin Karşılaştırılması, *Prof. Dr. Fuat Sezgin Anısında Geçmişten Günümüze Türkistan: Tarih, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu*, Ankara, 62-79.
- Çağlar, İ. M. ve Eralaca, H. (2018). Mezartaşlarının Göç ve İskân Tarihi Araştırmalarında Yardımcı Kaynak Olarak Kullanımı: Karkin ve Çobanisa Örneği, 1. *Uluslararası Türk-İslam Mezar Taşları Kongresi Bildirileri Kitabı*, Aydın: Yeni Fikir Dergisi Yayınları, 161-173.
- Çayırdağ, M. (1982). Kayseri'de Selçuklu ve Beylikler Devri Binalarında Bulunan Taşçı İşaretleri, *Türk Etnografya Dergisi*, XVII, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yay., 79-97.
- Çıblak, N. (2004). Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnanç ve Bunlara Bağlı Uygulamalar, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 15, 103-125.

Çoruhlu, Y. (2018). Antalya Güzeloba Mezarlığı Nakışlı, Şekilli, Simgeli Mezar Taşları, 2. *Uluslararası Avrasya Türk Sanatları Kongresi Bildiriler*, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi yay., 9-38.

Deveci, A. (2017). Türkmen Sanat ve Kültüründe Koçboynuzu Motifinin Yeri (Türkmensahra-İran Türkmenlerinin Örneklerine Dayanarak), *Turkish Studies*, 12/21, 225-242.

Doğançay, S. (2012). Dulkadir Türkmenlerinin Güneydoğu Anadoludaki Faaliyetleri, *Uluslararası Dulkadir Beyliği Sempozyumu*, III, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Belediyesi, 179-188.

Добрев, И. (Basım Yılı Yok). *Тамгата Хералдичен Знак На Прабългарския Владетелски Род Дуло И Тамгата На Огузското Племя Кайъ (The Heraldic Sign Tamgha Of The Protobulgarian Ru-Ler Clan Dulo And The Tamgha Of The Oghuzian Tribe Qayı)*, Basım Yeri Yok.

Ekici, M. (2018). Mangışlak-Kazakistan Bölgesi Ata Mekânları ve Mezarları, 1. *Uluslararası Türk-İslam Mezar Taşları Kongresi Bildirileri Kitabı*, Aydın: Yeni Fikir Dergisi Yayınları, 219-237.

Esin, E. (2004), *Türk Sanatında İkonografik Motifler*, İstanbul: Kabcacı Yayınları.

Gital, B. D. (2018). Yapılcan Köyü Türbesi'nde Damgalar, 2. *Uluslararası Avrasya Türk Sanatları Kongresi Bildiriler*, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Yay., 93-122.

Gülensoy, T. (1989). *Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Güllüdağ, N. (2015). Türklere Damga Geleneği ve Nogay Türklerinin Damgaları Üzerine Bir İnceleme, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6/6, 132-150.

Günaştı, Y. (2015). Erzurum Kalesi'nde Tespit Edilen Usta Monogramları, *Belgü Dergisi*, 2, 223-252.

Halaçoğlu, Y. (1973). Fırka-i İslahiye ve Yapmış Olduğu İskân, *Tarih Dergisi*, 27, 1-20.

Halaçoğlu, Y. (1996). Fırka-i İslahiyye, *İslam Ansiklopedisi*, 13, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 35-37.

Kanlıdere, A. (2012). XVI. Asır Başında Dulkadirli Türkmenleri Hakkında Önemli Bir Kaynak: Maraş'ın İlk Mufassal Tahrir Defteri, *Uluslararası Dulkadir Beyliği Sempozyumu*, I, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Belediyesi, 79-92.

Karaboran, H. (1994). Hatay- Maraş Çöküntü Hendeği Sahasında Yer Alan İslahiye ve Hassa'nın Kuruluşundan Önce Bu Yöredeki Yerleşme Durumu, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (1-2), 156-178.

Karamağaralı, B. (1980). Türk Damgalarının Devamlılığı Hakkında, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 2/9, İstanbul, 5-24.

Kaya, Ö. (2010). *Elbistan-Maraş Hanları ve Yol Güzergâhları*, Ankara: Öncü Basımevi.

Kırımlı, H. (2010). *Türkiye'de Tamgalar Nogay/Kıpçak Kabileleri*, Ankara.

Komisyon (2001). *Geçişten 2000'li Yıllara Hassa*, Basım Yeri Yok.

Kutlu, M. (2017). Kayseri Çifte Medrese'de Gevher Nesibe Darülşifası'nın Konumu Üzerine Bir Değerlendirme, *Sanat Tarihi Dergisi*, 26/2, 363-377.

2019 Yılı Bulgularına Göre Hatay - Hassa Mezar Taşlarında Damgalar ve Damga Benzeri İşaretler

Kuzeyev, R. G. (2005). *İtil-Ural Türkleri*, Selenge Yayınları.

Mert, O. (2008). Öngöt Mezar Külliyesi ve Külliye Bulunan Damgalar, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14/36, Erzurum, 281-305.

Qurbanov, A., (2013), *Damgalar Remzler Menimsemeler*, Bakü, Strateji Araştırmaları Merkezi Yayınları.

Radloff, W. (1954). *Sibirya'dan*, I, Çev. A. Temir, İstanbul: Maarif Vekâleti.

Sarı, A. (2018). Dulkadirli Türkmenlerinin Yurtları Hakkında, *Türkbilgi*, 35, 29-40.

Sevim A. (1988). *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya Kadar)*, Ankara: Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay.

Solak, İ. (2005). XVI. Yüzyılda Güvercinlik Kazası, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 18 (18), 359-377.

Somuncuoğlu, S. (2008). *Sibirya'dan Anadolu'ya Taştaki Türkler*, İstanbul: Güngör Matbaacılık.

Somuncuoğlu, S. (2012). *Damgaların Göçü*, İstanbul: İlke Basın Yay.

Sümer, F. (1972). *Oğuzlar (Türkmenler)*, Ankara: Ankara Üniversitesi.

Şahin, İ. (2012). İçel/Gülнар'da Eski Türklere Ait Yeni Tespit Edilmiş Epigrafik Belgeler: Tanıtımı ve Ön Değerlendirmesi, *TÜBAR*, XXXI, 275-300.

Şahin, M. K. (2001). Tercan - Mama Hatun Külliyesi'ndeki Taşçı İşaretleri, *Prof. Dr. Zafer Bayburtlu Armağanı*, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 509-536.

Şahin, M. K- Varis, S. (2017). Eskişehir/Seyitgazi Kümbet Köyünde Bulunan Himmet Baba/Kümbet Dede Kümbeti Üzerine Yeni Düşünceler, *XX. Uluslararası Ortaçağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 622-652.

Temiz, F. M. (2014). Hatay-Hassa Mezar Taşlarında Damga ve İşaretler, *1. Uluslararası Avrasya Türk Sanatları Kongresi Bildirileri*, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Yay., 309-320.

Temiz, F. M. ve Kara, D. (2018a). Aktepe Büyük Karapınar Mezarlığı'nda Yeni Bulgular, *2. Uluslararası Avrasya Türk Sanatları Kongresi Bildiriler*, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Yay., 67-92.

Temiz, F. M. ve Kara, D. (2018b). Hassa Aktepe Türkmen Mezarlığında Üçlü Düzende Şahideler Üzerine Bir İnceleme, *1. Uluslararası Geleneksel Türk Mezar Taşları Sempozyumu*, Bakü: Hazar Üniversitesi Yay., 241-271.

Temiz, F. M.-Çiftyürek, M.-Çayan, S. (2020a). Hatay İli Türk ve İslam Dönemi Yüzey Araştırması 2018, *37. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C. 2, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 529-550.

Temiz, F. M.-Özkan, S.-Çiftyürek, M. (2020b). 2018 Yılı Bulgularına Göre Kırıkhan ve Hassa Mezartaşlarında Damga, İdeogram ve Simgeler, *Türkmes 2019 Tam Metin Bildirileri*, Kayseri: Kimlik Yay., 504-554.

Tok, T. (2018). Denizli-Tavas Yöresi Mezar Taşları ve Taşlardaki Tamgalar, 1. *Uluslararası Türk-İslam Mezar Taşları Kongresi Bildirileri Kitabı*, Aydın: Yeni Fikir Dergisi Yayınları, 540-565.

Trabzon, Z. (2001). *Bütün Yönleriyle Hassa Tarihi*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

User, H. Ş. (2006). *Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri*, Ankara: Akçağ Yay.

West, A. ve Zaytsev, V. (2019). Proposal to Endoce a Set of 30 Tamgas Symbols, *JTC1/SC2/WG2 N5092*, 1-90.

Yatsenko, S. A.- Smagulov, E. A.- Rogozhinskii, A. E.- Tabaldyev, K. Sh.- Baratov, S.R.- Ilyasov, J. Ya.-Babayarov, G.B. (2019). *Tamgas of Pre-Islamic Central Asia*, Samarkand.

Yatsenko, S. A. (2019). Signs of The Early Nomads on The Ustyurt Plateau, *Tamgasof Pre-Islamic Central Asia*, Samarkand, 58-88.

Yatsenko, S. A.- Smagulov, E. A. (2019). Signs from The Sites Of Chach, *Tamgasof Pre-Islamic Central Asia*, Samarkand, 198-228.

Yatsenko, S. A- Ilyasov, J. Ya. (2019). Tamgas/Nishan and Socio-political History, *Tamgasof Pre-Islamic Central Asia*, Samarkand, 296-332.

Yelen, R. (2019). Selçuklu ve İlhanlı Dönemi Ahlat Yapılarında Taşçı İşaretleri, *Turkish Studies*, 14/5, 2737-2761.

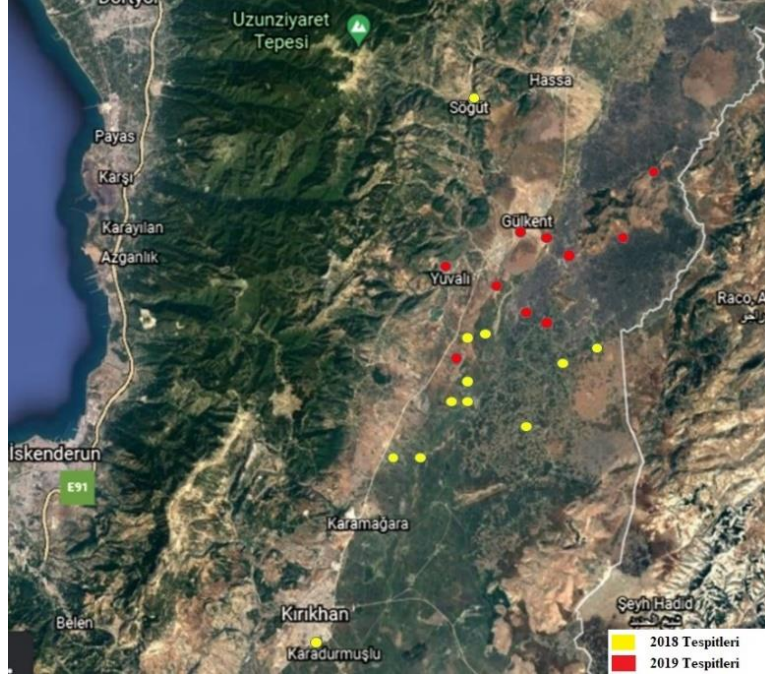
Yinanç, M. H. (2009), *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, (Yay. Sun. Refet Yinanç), C.I, Ankara.

Yurdakul, E.- Çayırdağ, M. (2007). Kayseri Battal Gazi Camii ve Kırk Kızlar Türbesi, *Vakıflar Dergisi*, XXX, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 273-294.

2019 Yılı Bulgularına Göre Hatay - Hassa Mezar Taşlarında Damgalar ve Damga Benzeri İşaretler

Ekler

Harita 1: 2018 ve 2019 Yıllarında Tespit Edilen Mezarlıkların Arazi Üzerindeki Dağılımı

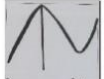

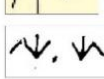

Tablo 1

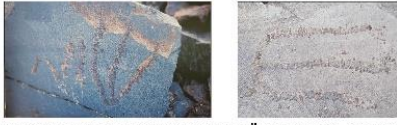

ASAYIK 2019 BULGULARI	BİLİMSEL YAYINLARDA TESPİT EDİLEN BENZER DAMGA, IDEOGRAM ve ŞİMGELER
<p>HZTM Ş1 BGM Ş4 HHM Ş9</p>	<p>Tarih-i Ali Selçuk'ta "YI" Damgası (A. Yazıoğlu, Tevarih-i AH Selçuk, Staatsbibliothek zu Berlin, 1823)</p> <p>Bulgaristan Varna'da VIII. yy. Kaya Resmi (M. Aksoy, "Bulgar Damgası mı Kayı Damgası mı?", Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi, 61/365, 2017, s.29)</p> <p>Erzurum Karayazı Cunni Mağarası'ndaki "YI" Damgası (S.Somuncuoğlu, Taştaki Türkler, İst.,2008, s. 472)</p> <p>Asmalıyatak ve Delilikaya-Gölgelider'e'deki "YI" Damgaları (S.Somuncuoğlu,Damgaların Göçü,İst.,2012,s. 108, 248)</p> <p>Kayseri Battal Gazi Camii Taşçı İşaretlerinden. (E.Yurdakul-M. Çayırdag, "Kayseri Battal Gazi Camii ve Kırk Kızlar Türbesi", Vakıflar Dergisi, XXX, Ank., 2007 s.279, 293)</p> <p>Yapılan Köyü Türbesindeki "YI" Damgası (B.D. Gital, "Yapılan Köyü Türbesinde Damgalar" 2.Uluslararası Avrasya Türk Sanatları Kongresi, İst., 2018,s.108)</p> <p>Gobustan'da Kaya Üzerindeki "YI" Damgası (Foto: F. Mine Temiz, 2019)</p> <p>Bursa Karacabey Akhisar Köyü'nde Bayat Boyu Damgası (T.Gülensoy, Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları,İst,1989,s. 92)</p> <p>Evdir Han Taşçı İşaretlerinden (D.U Binan- C. Binan, "Ağzıkara Han Örneğinde Anadolu Selçuklu Dönemi Taşçı İşaretlerinin Belgelemesi Üzerine Sistemantik Bir Yaklaşım", Adalya, XII, 2009, s.338)</p>
<p>HHM Ş11 HHM Ş12</p>	
<p>KMM Ş5 HHM Ş7</p>	

Tablo 2

ASAYIK 2019 BULGULARI	BİLİMSEL YAYINLARDA TESPİT EDİLEN BENZER DAMGA, IDEOGRAM, SİMGE ve TAŞCI İŞARETLERİ
 <p>MİM Ş1</p> <p>MİM Ş2</p>	 <p>Tarih-i Ali Selçuk'ta Salur Damgası (A. Yazıcıoğlu, Tevarih-i Ali Selçuk, Staatsbibliothek zu Berlin, 1823)</p> <p>Karacabey Keşlik Köyü'nden Salur Damgası (T.Gülensoy, Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları, İst, 1989, s. 63)</p> <p>Deliklikaya Kaya Resimlerinden (S. Somuncuoğlu, Damgaların Göçü, İst. 2012, s. 121.</p> <p>Yapılcan Köyü Türbesi'ndeki Salur Damgaları (B.D. Gital, "Yapılcan Köyü Türbesi'ndeki Damgalar", 2. Uluslararası Avrasya Türk Sanatları Kongresi, İst. 2018, s. 108-109)</p> <p>Erzurum Kalesinde Tespit Edilen Usta Monogramlarından (Y. Günaşlı, "Erzurum Kalesinde Tespit Edilen Usta Monogramları", Belgü Dergisi, S. 2, 2015, s.232</p> <p>Kayseri Gıyasiye Medresesi, Şifahane ve Karatay Han'da Görülen Taşçı İşaretleri (M. Çayırdağ, "Kayseri'de Selçuklu ve Beylikler Devri Binalarında Bulunan Taşçı İşaretleri", Türk Etnografya Dergisi, XVII, Ank., 1982, s. 86.</p>

Tablo 3

ASAYIK 2019 BULGULARI	BİLİMSEL YAYINLARDA TESPİT EDİLEN BENZER DAMGA, IDEOGRAM ve SİMGELER
 <p>HAM Ş1</p> <p>HHM Ş13</p> <p>MKM Ş1</p>	 <p>Yandaklıdere ve Kabaocuk Kaya Resimlerinden (S. Somuncuoğlu, Damgaların Göçü, İst. 2012, s. 177, 381)</p> <p>Tatar Türkleri Aile Damgası ve Bayramiç'te Bir Mezar Taşı (M. Aksoy, Tarih'in Sessiz Dili Damgalar, İst. 2014, s. 241, 395)</p> <p>Soyut Resim ve Damgalardan Örnekler (S. Somuncuoğlu, Saymalıtış, İst. 2011, s. 539, 542)</p> <p>Ağzıkara Han Taşçı İşaretlerinden (D.U. Binan- C. Binan, "Ağzıkara Han Örneğinde Anadolu Selçuklu Dönemi Taşçı İşaretlerinin Belgelenmesi Üzerine Sistemantik Bir Yaklaşım", Adalya, XII, 2009, s.336</p> <p>Kırım Aile Damgalarından (O. Akçoraklı, Kırım'da Tatar Damgaları, Kırım, 1926, s. 8)</p> <p>Kırgız Damgalarından (J. Castagne, "Les Tamgas Des Kirghizes (Kazaks)", Revue du Monde Musulman, Paris, 1921; s. 57)</p> <p>Ahlat Çife Hamam Taşçı İşaretlerinden (R. Yelen, "Selçuklu ve İlhanlı Dönemi Ahlat Yapılarında Taşçı İşaretleri", Turkish Studies, 14/5, 2019, s. 2748.</p>

2019 Yılı Bulgularına Göre Hatay - Hassa Mezar Taşlarında Damgalar ve Damga Benzeri İşaretler

Tablo 4

ASAYIK 2019 BULGULARI	BİLİMSEL YAYINLARDA TESPİT EDİLEN BENZER DAMGA, İDEOGRAM ve SİMGELER
 <p>SGDM Ş1 SGDM Ş4</p>	<p>Nogay Damgalarından (N.Güllüdağ, "Türklerde Damga Geleneği ve Nogay Türklerinin Damgaları Üzerine Bir İnceleme", Avrasya Uluslararası Araş. Der., 3/6, 2015, s.140)</p> <p>Kuzeydoğu Başkurtları'na Ait Tamgalar (R.G.Kuzeyev, İtil-Ural Türkleri, İst.2005, s.308)</p> <p>Antalya Evdir Han Taşçı İşaretlerinden (D.U. Binan- C. Binan, "Ağzıkara Han Örneğinde Anadolu Selçuklu Dönemi Taşçı İşaretlerinin Belgelenmesi Üzerine Sistematiik Bir Yaklaşım", Adalya, XII, 2009, s.338)</p> <p>Moğolistan Geyik Taşlar (S. Somuncuoğlu, Taştaki Türkler, İst., 2008, s. 71, 234)</p> <p>Gıyasiye Medresesi'ndeki Taşçı İşaretleri (M. Çayırdag, "Kayseri'de Selçuklu ve Beylikler Devri Binalarında Bulunan Taşçı İşaretleri", Türk Etnografya Dergisi, XVII, Ank., 1982, s. 85.</p> <p>Kayseri Çifte Medrese'deki Taşçı İşaretleri (M. Kutlu, "Kayseri Çifte Medrese'de Gevher Nesibe Darülşifası'nın Konumu Üzerine Bir Değerlendirme". Sanat Tarihi Dergisi, C.26, S.2, 2017, s. 369</p> <p>Altay Mëndür Sokkon Köyü Müzesindeki Ağaç Yüzeyindeki Damga (S. Somuncuoğlu, Taştaki Türkler, İst., 2008, s. 234)</p> <p>Orta Asya ve Kazakistan'daki Kaya Resimlerinden (M. Aksoy, Tarih'in Sessiz Dili Damgalar, İst. 2014, s. 394)</p> <p>Ön Asya ve Avrupa'daki Türk Damgalarından (A.Qurbanov, Damgalar, Remzler, Menimsemeler, Bakü, 2013, s.272)</p> <p>Hakkari Çururca Demirkonak Köyü'nde Mezar taşı örneği (H. Buğrul, "Kaya Resimlerinin Van Bölgesi Hakkari Yöresi Mezar Taşları Üzerindeki İzleri, 2.Uluslararası Avrasya Türk Snt. Kong., İst., 2018, s. 50, 55)</p> <p>Antalya Güzeloba Mezar taşları (Y. Çoruhlu, "Antalya Güzeloba Mezarlığı Nakışlı Şekli Simgeli Mezar Taşları, 2.Uluslararası Avrasya Türk Sanatları Kongresi, İst., 2018, s. 17)</p>
 <p>HAM Ş8</p>	

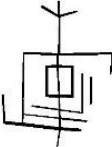

Tablo 5

ASAYIK 2019 BULGULARI	BİLİMSEL YAYINLARDA TESPİT EDİLEN BENZER DAMGA, İDEOGRAM ve SİMGELER								
 <p>KMM Ş1</p>	<p>Yenisey ve Orhon Yazıtlarındaki "eb" Ses ve Hece Değerleri (T.Gülensoy, Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları, İst.,1989, s.13)</p> <table border="1"> <tr> <td>b'</td> <td>ɟ</td> <td>ɟɟɟɟɟɟɟɟ</td> <td>ɟɟɟɟɟɟɟ</td> </tr> <tr> <td>b'</td> <td>ɟ</td> <td>ɟɟɟɟɟɟɟɟ</td> <td>ɟɟɟɟɟɟɟ</td> </tr> </table> <p>Yenisey ve Orhon Yazıtlarındaki "eb" Ses ve Hece Değerleri (H.Ş.User, Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri, İst.,2006, s.35)</p> <p>Kurt (Büre) </p> <p>Bulgaria'da Türk Damgalarından (A.Qurbanov, Damgalar, Remzler, Menimsemeler, Bakü, 2013, s.68)</p> <p>İçel Gülnar'da Kaya Üzerindeki Damga (İ.Şahin, "İçel/Gülnar'da Eski Türkçeye Ait Yeni Tespit Edilmiş Epigrafik Belgeler: Tanıtımı ve Ön Değerlendirmesi", TÜBAR, XXXI, 2012, s.284)</p> <p>Kayseri Çifte Medrese'deki Taşçı İşaretlerinden (M. Kutlu, "Kayseri Çifte Medrese'de Gevher Nesibe Darülşifası'nın Konumu Üzerine Bir Değerlendirme", Sanat Tarihi Dergisi, C.26, S.2, 2017, s. 369</p> <p>Ahlat Çifte Hamam Taşçı İşaretlerinden (R. Yelen, "Selçuklu ve İhanlı Dönemi Ahlat Yapılarında Taşçı İşaretleri", Turkish Studies, 14/5, 2019, s. 2748.</p>	b'	ɟ	ɟɟɟɟɟɟɟɟ	ɟɟɟɟɟɟɟ	b'	ɟ	ɟɟɟɟɟɟɟɟ	ɟɟɟɟɟɟɟ
b'	ɟ	ɟɟɟɟɟɟɟɟ	ɟɟɟɟɟɟɟ						
b'	ɟ	ɟɟɟɟɟɟɟɟ	ɟɟɟɟɟɟɟ						

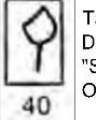
Tablo 6

ASAYIK 2019 BULGULARI	BİLİMSEL YAYINLARDA TESPİT EDİLEN BENZER DAMGA, IDEOGRAM ve SİMGELER
 <p>MİM Ş3</p>	 <p>Kırım Aile Damgalarından (O. Akçoraklı, Kırım'da Tatar Damgaları, Kırım, 1996, s. 8, 11)</p> <p>Soyut-Somut Karma Resimler (S.Somuncuoğlu,Saymalıtaş, İst., 2011, s. 364)</p> <p>Nogay Damgalarından (N. Güllüdağ,"Türklerde Damga Geleneği ve Nogay TürklerininDamgaları Üzerine Bir İnceleme",Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 3/6, 2015, s. 140)</p> <p>Altay Mөndür Sokkon Köyü Müzesindeki Ağaç Yüzeyindeki Damga (S. Somuncuoğlu, Taştaki Türkler, İst., 2008, s. 234)</p> <p>Damga Adı: "qoşa göz" Batı Azerbaycan ve Merkezi,Ön Asya ve Avrupa'daki Türk Damgalarından ve Derbent Kalesi Duvarlarında Bulunan İşaretlerden(A. Qurbanov, Damğalar, rəmzlər... mənimsəmələr, Bakü, 2013, s. 273, 305)</p>

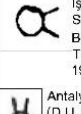

Tablo 7

ASAYIK 2019 BULGULARI	BİLİMSEL YAYINLARDA TESPİT EDİLEN BENZER DAMGA, IDEOGRAM ve SİMGELER
 <p>YBM Ş1</p>	 <p>Aizanoi Zeus Tapınağı'ndaki Geometrik Şekiller (M.Beyazıt, Aizanoi Zeus Tapınağı'ndaki Türk İzleri,Ank.,2018,s. 424)</p> <p>Ahlat Emin Bayındır Mescidi Giriş Zeminindeki Şekil (Foto: Fatma Çam Bağdatlı, 2019)</p> <p>Atlit Kalesi'ndeki Geometrik Şekilli Taşlar (A.J.Boas, Crusader Archaeology, New York,1999, s. 165)</p> <p>Tsimlyansk Tahkimatı Tuğlaları Üzerindeki İşaretlerden (Иван Добрев, ТАМГАТА ХЕРАЛДИЧЕН ЗНАК НА ПРАБЪЛГАРСКИЯ ВЛАДЕТЕЛСКИ РОД ДУЛО И ТАМГАТА НА ОГУЗСКОТО ПЛЕМЕ КАЙЪ, The Heraldic Sign Tamgha of the Protobulgarian Ruler Clan Dulo and the Tamgha of the Oghuzian Tribe Qayi Protobulgarians Xiongnu Tamghas, s. 63)</p>

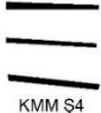

Tablo 8

ASAYİK 2019 BULGULARI	BİLİMSEL YAYINLARDA TESPİT EDİLEN BENZER DAMGA, İDEOGRAM ve SİMGELER
 <p>KMM Ş2</p>	 <p>Orta Asya ve Kazakistan'da Kaya Resimleri ve Kapkacaklardaki Damgalardan Neolitik Çağ (M.Aksoy,Tarihin Sessiz Dili Damgalar, İst., 2014, s. 394)</p> <p>Tatar Türkleri Aile Damgalarından (M.Aksoy,Tarihin Sessiz Dili Damgalar, İst., 2014,s. 395)</p> <p>Kırım Aile Damgalarından (O. Akçoraklı, Kırım'da Tatar Damgaları, Kırım, 1926, s. 9)</p> <p>40 Taşkent-Kanka Tepesi Tuğlalarındaki Damgalardan (E. A.Smagulov-S.A.Yatsenko, "Signs from the Sites of Chach", Tamgas Of Pre-Islamic Central Asia, 2019, s. 216)</p> <p>Evdır Han Taşçı İşaretlerinden (D.U. Binan- C. Binan, "Ağzıkara Han Örneğinde Anadolu Selçuklu Dönemi Taşçı İşaretlerinin Belgelmesi Üzerine Sistemik Bir Yaklaşım", Adalya, XII, 2009, s.338</p> <p>Kayseri Şifahanesi'ndeki Taşçı İşaretlerinden (M. Çayırdağ, "Kayseri'de Selçuklu ve Beylikler Devri Binalarında Bulunan Taşçı İşaretleri", Türk Etnografya Dergisi, XVII, Ank.,1982, s. 85.</p>

Tablo 9

ASAYİK 2019 BULGULARI	BİLİMSEL YAYINLARDA TESPİT EDİLEN BENZER DAMGA, İDEOGRAM ve SİMGELER
 <p>SGDM Ş3</p> <p>KAM Ş1</p> <p>KAM Ş2</p>	 <p>Orta Asya ve Kazakistan'daki Kaya Resimlerinden (M. Aksoy, Tarihin Sessiz Dili Damgalar, İst. 2014, s. 394)</p> <p>Derbent Kalesi Duvarlarında Bulunan İşaretlerden (A.Qurbanov, Damgalar, Remzler Menimseler, Bakü, 2013, s.303)</p> <p>Taşkent-Kanka Tepesi Tuğlalarındaki Damgalardan (S.A.Smagulov-S.A. Yatsenko, "Signs from The Sites of Chach", Tamgas of Pre-Islamic Central Asia,2019, s.216.</p> <p>Kazakistan Yakınlarındaki Bayte'de Bulunan Damgalardan (S.A.Yatsenko, "Signs of The Early Nomads on The Ustyurt Plateau", Tamgas of Pre-Islamic Central Asia, Samarkand, 2019, s.82)</p> <p>Gıyasiye Medresesi'ndeki Taşçı İşaretleri (M. Çayırdağ, "Kayseri'de Selçuklu ve Beylikler Devri Binalarında Bulunan Taşçı İşaretleri", Türk Etnografya Dergisi, XVII, Ank., 1982, s. 86.</p> <p>Antalya Evdir Han Taşçı İşaretlerinden (D.U. Binan- C. Binan, "Ağzıkara Han Örneğinde Anadolu Selçuklu Dönemi Taşçı İşaretlerinin Belgelmesi Üzerine Sistemik Bir Yaklaşım", Adalya, XII, 2009, s.338</p> <p>Gobustan'daki Damgalardan (İ.Caferzade, Qobustan Qayaüstü Resimler, Bakü, 1999, s. 116)</p> <p>Gobustan Mezarlığı'ndaki Damgalardan (Foto:Mine Temiz, 2019)</p>

Tablo 10

ASAYİK 2019 BULGULARI	BİLİMSEL YAYINLARDA TESPİT EDİLEN BENZER DAMGA, İDEOGRAM ve SİMGELER
 <p>KMM Ş4</p>	 <p>Kazakistan Issık Gölü Bölgesinde Petroglif Damgalardan (S.A.Yatsenko-A.E.Rogozhinskii, Tamgas of Pre-Islamic Central Asia, Samarkand, 2019, s.41)</p> <p>Kars Porsuklu ve Şavşat'ta Damga Örneklerinden (T.Gülensoy, Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları, İst,1989,s.98)</p> <p>Kırım Aile Damgalarından (O. Akçoraklı, Kırım'da Tatar Damgaları, Kırım, 1926, s. 8)</p> <p>Erzurum Karayazı Cunni Mağarası'ndaki Damgalardan (A. Ceylan-Y.Günaşdı, "Türk Bengütaş'daki Oğuz Damgaları İle Cunni Mağarası'ndaki Damga ve İşaretlerin Karşılaştırılması", Prof.Dr.Fuat Sezgin Anısına Geçmişten Günümüze Türkistan:Tarih,Kültür ve Medeniyet Sempozyumu, Ank.,2019,s.66)</p> <p>Kazakistan Yakınlarındaki Bayte'de Bulunan Damgalardan (S.A.Yatsenko, "Signs of The Early Nomads on The Ustyurt Plateau", Tamgas of Pre-Islamic Central Asia, Samarkand, 2019, s.82)</p> <p>Ahlat Selçuklu Zaviyesi Taşçı İşaretlerinden (R. Yelen, "Selçuklu ve İlhanlı Dönemi Ahlat Yapılarında Taşçı İşaretleri", Turkish Studies, 14/5, 2019, s. 2748.</p> <p>Antalya Evdir Han Taşçı İşaretlerinden (D.U. Binan-C. Binan, "Ağzıkara Han Örneğinde Anadolu Selçuklu Dönemi Taşçı İşaretlerinin Belgelenmesi Üzerine Sistemik Bir Yaklaşım", Adalya, XII, 2009, s.338</p>
 <p>HHM Ş8</p>	

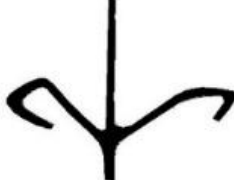

Tablo 11

ASAYİK 2019 BULGULARI	BİLİMSEL YAYINLARDA TESPİT EDİLEN BENZER DAMGA, İDEOGRAM ve SİMGELER
 <p>HHM Ş6</p>	 <p>Orta Asya ve Kazakistan'daki Kaya Resimlerinden (M. Aksoy, Tarihin Sessiz Dili Damgalar, İst. 2014, s. 394)</p> <p>Moğol Damgalarından (A.West-V.Zaytsev, "Preliminary Proposal to Encode a Set of 30 Tamga Symbols", JTC1/SC27WG2, 2019, s. 22)</p> <p>Kuzey Başkurtların Damgalarından (R.G.Kuzeyev, İtil-Ural Türkleri, İst.2005, s.308)</p> <p>Yandaklıdere Kaya Resimlerinden (S.Somuncuoğlu, Damgaların Göçü, İst.,2012,s. 172)</p>

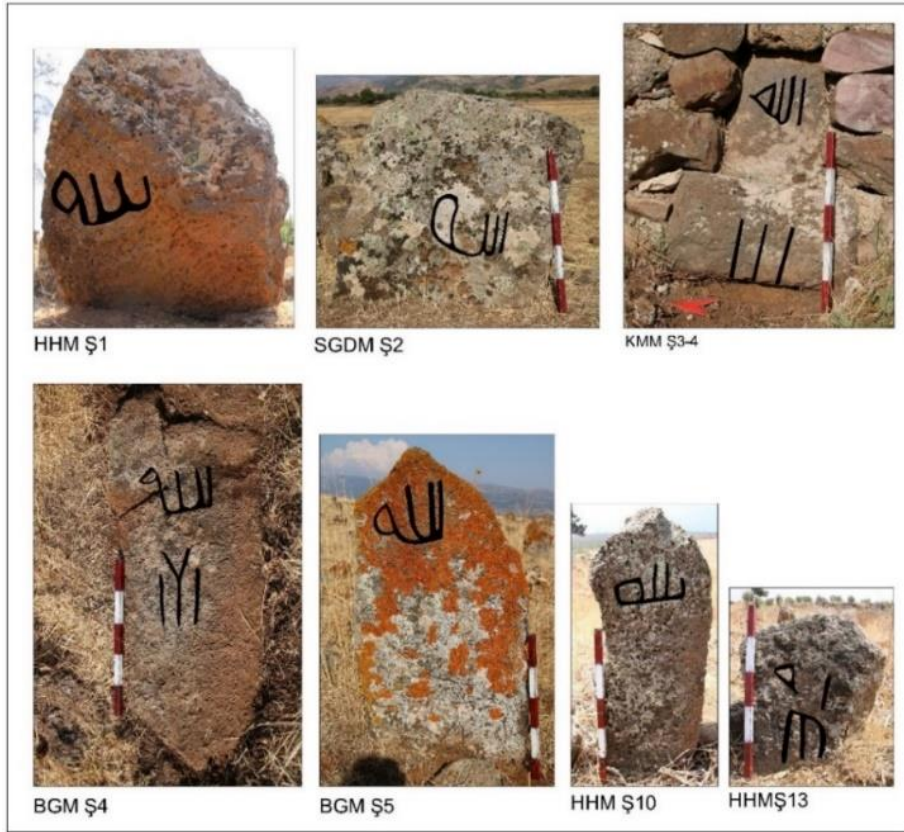
Tablo 12

ASAYİK 2019 BULGULARI	BİLİMSEL YAYINLARDA TESPİT EDİLEN BENZER DAMGA, İDEOGRAM ve SİMGELER
 <p>KMM Ş6</p>	 <p>Adana Yılkale Köyü'nde Nogay Damga (H.Kırımlı, Türkiye'de Tamgalar ve Nogay /Kıpçak Kabileleri, Ank.,2010)</p>

Tablo 13

ASAYİK 2019 BULGULARI	BİLİMSEL YAYINLARDA TESPİT EDİLEN BENZER DAMGA, İDEOGRAM ve SİMGELER
 <p>MİM Ş4</p>	 <p>Altaylarda Atlara Vurulan Damgalardan (W. Radloff, Sibirya'dan, C. I, Çev. A. Temir, İst., 1954, s. 290)</p> <p>Kazakistan'daki Kilim Motiflerinden(M. Aksoy, Tarih'in Sessiz Dili Damgalar, İst. 2014, s. 320)</p> <p>Soyut Resim ve Damgalardan (S. Somuncuoğlu, Saymalıtış, İst., 2011, s.435)</p> <p>Nogay Damgalarından N.Güllüdağ, "Türklerde Damga Geleneği ve Nogay Türklerinin Damgaları Üzerine Bir İnceleme", Avrasya Uluslararası Ar. Der., 3/6,2015, s.137)</p> <p>Osedya Lesken'deki Damgalardan (S.A. Yatsenko-J.Y.Ilyasov, "Tamgas/Nışan and Socio-Political History", Tamgas of Pre-Islamic Central Asia, 2019, s.312)</p> <p>Taşkent-Kanka Tepesi Tuğlalarındaki Damgalardan (S.A. Yatsenko-E.A.Smagulov, "Signs from The Sites of Chach", Tamgas of Pre-Islamic Central Asia, 2019, s. 216.</p>

Tablo 14

Extended Abstract

Surveys carried out in Kırıkhan and Hassa counties of Hatay Province since 2018 with the permission of the Ministry of Culture and Tourism have provided important data on Turkish history in the region. The tombstones, which have survived to the present day as bearings of Turkish culture, have formed the focus of these studies.

The results of the researches which started in 2011 and lasting excavations since 2014 in Hassa Aktepe Turcoman Cemetery have revealed the relationship with Central and Inner Asia. The marks incised or embossed on the tombstones are defined as ideograms, symbols and tamgas of Turkic clans and tribes. The character of the tombstones as well as the marks demonstrate the continuity of the Turkish culture which have spreaded in Eurasia throughout ages. In the 2019 surveys, Hassa county is centered and 18 more cemeteries, which present analogous features, are identified in the region. 10 of these cemeteries which contain tombstones with tamgas and and tamga-like signs are the subject of this article.

The cemeteries investigated in 2019 are usually enclosed and even engulfed by the plantation. Due to the dense vegetation and devastation, the stones and the signs are difficult to detect. The diversity of the stones are weak and they can be considered laborless compared to those in Aktepe Cemetery.

The aim of the study is to reveal the reflections of Turkish culture and art in the region, to contribute to elucidate the distribution and mobility of Turkish tribes in the region and Anatolia, and to shed light on further researches.

The Hassa region is located on the routes connecting the Caucasus, Eastern Anatolia and Europe. Barriers formed by the region between the Gavurdağları, Çukurova and Northern Syria has been crossed by the passes in the north and South of Hassa. The routing, starting from Maraş and reaching Aleppo from İslahiye-Kırıkhan-Antakya passes through this region. The zone also defined as the "Hatay-Maraş Pull Apart", attracted attention as an area consisting of fertile lands from Maraş to the Amik Plain and hosted various Turkic tribes. The Turkish presence in the region, which can be traced back to the Abbasid domination and the Anatolian raids starting in 1065, has become sustained since the 13th century. Tombstones are substantial remnants among the limited tangible cultural assets from the Turkish tribes who settled in the region or passed and migrated for commercial and military purposes.

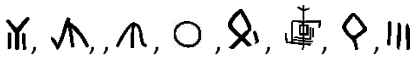
In this article, the general character of the cemeteries and tombstones identified in Hassa in 2019, and the features of the signs are defined and compared with their counterparts which have spreaded in Eurasia.

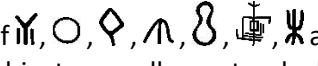
In course of the surveys carried out in 2019, 27 tamgas and tamga-like signs, which are estimated to be originated by various Turkic tribes, existed in the region, have been detected on the gravestones in 10 cemeteries investigated. Those are 7 , 2 , 3 , 3 including some diversifications, 1 , 1 , 1 , 1 , 3 , 2 , 1 , 1 , 1 , 1 and 7 "الله" inscriptions. On two of the stones, one each of the "الله" inscriptions take place together with a sign.

Two of IYI signs seems like the variations of the fundamental one as: and . The second one is allied to the tamga of "Bayat" clan. In the historical sources, is indicated as the tamga of Kayı clan while is recorded as the tamga of Salurs'.

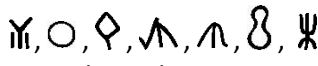
The very image of the , , , , , , signs or resembling ones are also defined in the 2018 survey. The signs; , , , , , , , , and "الله" inscriptions are

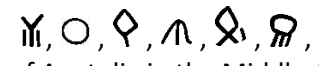

novel findings detected in 2019. Therewithal the same of the signs or allied marks and one “الله” inscription also take place on tombstones in Aktepe Cemetery.

Corresponding signs of are encountered on deer stones, obelisks, wooden idols and ceramic objects as well as petroglyphs extending over the earliest ages of the Turkic culture.

 (without the bottom and sidewise flicks) take place between the letters of the old Turkic Runes.

In the relevant literature, and their variations are documented between the tamgas of Oghuz, Danube Bulgars, Crimean, Kyrgyz, Tatar, Nogai and Itil-Ural people. These signs and tamgas are also seen on tombstones from the Turkish-Islamic period in Anatolia.

, appear as mason marks of Turkish artifacts built in various parts of Anatolia in the Middle Ages.

 is a specific one which seems allied the sign recorded as a Nogai tamga.

 appears among petroglyphs, horse tamgas and rug motifs.

Analogous signs are encountered in Altai, Kazakhstan, Azerbaijan, Crimea, Caucasus, Eastern Europe, around the Itil-Urals, and in many regions of Anatolia. They are presented as comparative tables at the end of the text.

Turkish tribes who settled and passed through the region for centuries can be traced by these tamgas and tamga-like signs. Yet, it is not possible to match all of the signs with a specific tribe but at least it can be said that many of them belonged to the people of Oghuz and Kipchak clans.

These simple figures are not only means for identification; they are also images which emerged from the perception, consideration and beliefs of Turkish people in thousands of years and they reveal the association, continuity and the background of Turkish culture.

Considering the common characteristics of the cemeteries and tombstones, it is possible to assert that Aktepe Cemetery and those investigated in 2019 in Hassa were used concurrently. Aktepe Cemetery dates back to 14th and 15th centuries, even starting from the Mamelouks reign in the second half of the 13th Century. It is possible to estimate that some of them arised much earlier, dating back to the Abbasid reign in the 9th century.